

ФРАЗЕОЛОГИЗМИТЕ, НАЦИОНАЛНАТА КУЛТУРА И НАЦИОНАЛНАТА ИДЕНТИЧНОСТ

Стойна Пороманска

Abstract: Today, representatives of different science fields (linguists, sociologists, socio-linguists, etc.) give their efforts for unraveling of the national stereotypes, under the existence of a strong inter-cultural influence, which expresses itself mainly by the language, including the stereotypical expressions.

Keywords: Symeonidis, Cassandra, Priam

Приемането на другия, на различния и създадената на тази база картина в една определена общност от хора за различаващите се от членовете на същата общност води до изграждането на определени стереотипи. Както в България, така и в чужбина се публикуват редица изследвания от учени от различни сфери за образа на другия, на чужденеца. Представители на различни сфери на науката – литератори, лингвисти, социолози, социолингвисти, психолингвисти, етнолингвисти – полагат усилия за разгадаването на националните стереотипи, което е особено трудно при това огромно разместване и движение на огромни групи от хора, особено през последните десетилетия. Според Н. Данова (1995, 5) „Само една малка част от представите ни за заобикалящия ни свят е резултат от нашето непосредствено възприятие или от запазените в паметта ни лични спомени. Останалата част се състои от образи и идеи, получени по опосредстван път, които ние с лекота привнасяме към общата ни представа, без тя да отговаря на личния ни опит и познание”. В днешния свят при това динамично придвижване на хора и установяването им в други географски райони с другоезично население е налице взаимодействие между културните общности, взаимно проникване на елементи от ценностни системи и межкултурно влияние.

Изостря се, разбира се, и дискусиата върху опозицията свой – чужд, която не е от скоро и е била особено остра през периоди на изграждане на националната идентичност. М. Кошкова (2008, 46–47), цитирайки евангелието на Матей („А защо гледаш сламката в окоето на брата си, пък гредата в своето око не усещаш?”) твърди, че „Инте-

ресът към „другия”, към „чуждата другост”, датира от древността” и то в повечето случаи съдържа ценностни оценки, най-често отрицателни. В съвременната епоха на интензивни контакти и движение на големи групи от хора и в не малко случаи на размиване на националните граници става още по-трудно да се диференцират устойчивите характеристики на определен националния характер.

Националните стереотипи слагат своя отпечатък в по-малка или по-голяма степен върху различните прояви на националната култура. Особено силно е тяхното отражение върху националните езици като основни носители на културата на даден народ, изграждани с векове и формиращи образи върху модела „ние” и „другите” – другия като представител на друга нация или дори на друга социална прослойка в рамките на един народ.

В епохата, през която глобализационните процеси се разпростират във всички области на обществения живот, се наблюдават културни влияния и въздействия върху носители на други матерни езици, смесване на изразни средства, разместване на лексикални съставки и др. В такива периоди междукултурното или интеркултурното влияние (тези термини битуват паралелно) е осезаемо както върху психологията, така и върху комуникативните умения на представителите на различни групи от хора в зависимост от техния социален статус, възраст, образование, национален идентитет. Езикът, който преобладава в писмената и устна комуникация при контактите между носители на различни езици в съвременния свят на различни географски ширини, на различни нива, от различно професионално естество и в рамките на различните езикови регистри, е английският език. Естествено е навлизането и на английски изразни средства, а защо не и на по-сложни изразни конструкции, каквито са фразеологизмите. Интересен елемент на съвременната комуникация, а същевременно и един от нейните компоненти е нейната визуализация и образност. Може би и на това се дължи честотата на внесения в българския език английски фразеологизъм „*Да влезем в обувките на другия*”, който в английския език има друга лексикална структура (според Английско-български речник – *to be in another's person shoes* /намирам се в положението на някого/ буквално в обувките на някого). Предпочитаната граматическа форма на този фразеологизъм в английски език съдържа условност (*If I was in your shoes.* = Ако аз бях в твоите

обувки), подобно на българския израз „Ако бях на твоето място / на твоето положение”. Вече е излязла от печат книга с подобно заглавие „Да влезеш в обувките на детето” (Лиляна Русковска, Сиела).

А ето и част от песен на Еминем, в която въпросният израз е разгърнат и текстово.

Eminem – Beautiful

In my shoes just to see	Влез в моите обувки, само да видиш
What it’s like to be me	Какво е да бъдеш на моето място.
I’ll be you, let’s trade shoes	Аз ще съм теб, нека си разменим ролите*
Just to see what it be like to	Само да видим как ще е,
Feel your pain, you’ll feel mine	Ще почувствам болката ти, а ти моята

*(буквално „нека си разменим обувките”)

Още по-озадачаваща е употребата на непреведени и фонетично пренесени изрази като *тинк танк* (от английското словосъчетание *think tank*, в което глаголят *think* мисля се свързва със съществителното *tank* = резервоар) или дори *тинк танкове*, напр. ...*различните тинк танкове, десни тинк танкове, леви тинк танкове* (БНТ1-08.02.2014) и т.н. с адаптиране на част от фразеологизма към българската флексивност за мъжки род по модела *стол – столове*. В съвременния гръцки език английският израз е калкиран и приема формата на множ. число $\delta\epsilon\zeta\alpha\mu\epsilon\nu\acute{\epsilon}\varsigma \sigma\acute{\kappa}\acute{\epsilon}\psi\eta\varsigma$ (= резервоари на мисълта), а в руски получава своята семантична плътност *мозговой трест* по модела на израза в англ. ез. *brain’s trust* (= група от мозъци / мозъчен тръст), израз, употребен от американски журналист още през 1903 г. Безпрепятственото навлизане на чужди изразни средства, включително и фразеологизми, се дължи и на факта, че все повече хора с матерен български език изучават или добре владеят английски език, контактуват с носители на този език, запознават се с техните традиции и култура.

Фразеологичното богатство на един език е свързано предимно с устната реч на неговите носители, както и с етнопсихологическите особености на общността, към която принадлежат. Всеки фразеологизъм чрез употребата си отразява и начина на отреагиране на дадена ситуация от страна на носителите на езика. Както подчертахме по-

горе, националните стереотипи много често се изграждат на базата на съпоставяне с другия, различния, съседа или принадлежащия към друга социална група. С особена яркост се отличават образите във фразеологичното богатство на всеки език поради устойчивостта на фразеологизмите, особено в пословиците и поговорките без да навлизаме в спора дали тези народни мъдрости принадлежат към фразеологизмите или не. И при тях словесните структури се изграждат преди всичко на фона на опозицията „аз” и „другия” / „съседа”, „ние” и „другите” / различните от нас. В съпоставителното си изследване върху българската и румънската фразеология Калдиева-Захаријева (2005, 9–10), разглеждайки фразеологията на два различни езика, един славянски – българския и един романски – румънския, припомня становищата на видни езиковеди (Н. Андриотис, А. Десницкая), занимавали се с причините за настройките на носителите на балкански езици към „съседа”, към „другия”, изразени чрез езика. Бихме могли да се съгласим с цитираното от Калдиева-Захаријева становище на видния гръцки езиковед и познавач на балканските езици и диалекти Н. Андриотис (цитирано по Калдиева-Захаријева): „...народите на Балканите дълго са живели в атмосфера на взаимно недоверие и национален антагонизъм и са смятали, че, признавайки влиянието на съседния народ върху своя език, те биха се признали за длъжници на тази страна. Те смятат, че им се налага точно обратното – да подчертаят и даже да преувеличат влиянието, оказано от езика им на съседните езици”. В речника на К. Ничева (1975) и в тълковни речници на българския език срещаме някои от следните изрази, които са потвърждение на гореказаното: *Кисел като турчин през рамазан. От гръцки лъжи и циганин се плаши. Един грък лъже за десет цигани. У българина инат у гърка салтанат. Живее като паша / като бей.* В гръцките речници липсват стереотипи с етнонима „българин”, но е известен на носителите на съвременния гръцки език с израза «βουλγαρικό κεφάλι» (= българска глава) със значение на „твърдоглав”. В престижния речник на гръцкия език на Г. Бабиньотис съществителното „турчин” освен като етноним има значение и на „яростен, побеснял от гняв”, напр. „*Μ’ αυτό που είπε για μένα μ’ έκανε Τούρκο*” (= Това, което каза за мене, ме извади извън релси / побеснях.)

Голяма част от фразеологизмите на европейските страни представлява част от културната традиция на Европа и е отражение на влиянието на гръцката и римската древност чрез гръцката митология, история и литература, както и чрез римската митология, история и литература. Библията, Средновековието и Ренесанса, както и Възраждането също са оставили своя отпечатък върху развитието на формиралите се през Възраждането национални езици и предимно върху фразеологичното богатство на европейските народи. В гръцкия език своето място заема и хилядолетната византийска история чрез насадените християнски ценности и присъствието на клира в живота на гърците дори по време на турското владичество, който е решавал граждански въпроси на живущите в дадена църковна общност християни, права, предоставени на гръцката църква от султана. Връзката на гърка с митологията, историята и езика на свещените книги е поздрава, отколкото на средно грамотния българин и фразеологията, свързана с различни периоди от развитието на Гърция му е по-близка и разбираема. На това се дължи и по-голямата честота при употребата на фразеологизми, свързани с многовековното развитие на гръцкия народ и неговата култура, както в ежедневната реч на носителите на съвременния гръцки език, така и в езика на политиците и другите публични личности. Гърците като морски народ, бродейки из познатия им тогава свят, са общували с много близки и далечни народи и са възприемали ценности и елементи от други култури, изграждайки своя национален идентитет. Гръцкият народ, заедно с други балкански народи включително и с българския народ по време на османското владичество са били част от владенията на султана, преживявайки няколко вековно не винаги мирно съжителство. През този дълъг период взаимното проникване и межкултурното влияние е неминуемо.

Бихме искали да се спрем накратко на становището на Х. Симеонидис (по Анастасиади-Симеониди / Ефтимииу 2006, 104), според което в балканските езици и особено в турски, гръцки и български съществуват не малко близки по семантика поговорки. По време на лекция в СУ „Св. Кл. Охридски” Х. Симеонидис изрази мнението, че повечето поговорки в балканските езици водят своето начало от турския език и предостави списък с примери на такива сходства, които ни навеждат на мисълта, че можем да говорим не само за национална идентичност, а за регионална идентичност, в нашия случай

за балканска идентичност. Няма да влизаме в спора дали поговорките и пословиците принадлежат към фразеологизмите или не, както и за произхода им.

Привеждаме някои от примерите на Х. Симеонидис на турски език с техните съответствия на гръцки и български. Преводът на турските поговорки е от носител на турски език след консултация с живущи в Турция негови роднини, на когото дължим нашата голяма благодарност за отзивчивостта. Предаваме буквалния превод на турските и гръцките изрази за по-голяма коректност, както и българските съответствия, обозначени съответно с буквите Т-турски, Г-гръцки, Б-български.

T-göze/göz koymak – „слагам” око/на око

Г-βάζω στο μάτι – слагам в око

Б-хвърлям око

T-gözü açık gitmek – отивам с отворени очи

Г-έφυγε με ανοιχτά τα μάτια – отиде си с отворени очи

Б-умря с отворени очи

T-gözü tutmamak – не ми хвана окото

Г-δεν τον πιάνει το μάτι μου – не го хваща окото ми

Б-не ми го хваща окото

T-bařkaldırmak – надигам глава /не се съгласявам с нещо,
надигам се срещу нещо

Г-σηκώνω κεφάλι – вдигам глава

Б-надигам глава

T-ağыз açmak – отварям уста /казвам, говоря

Г-ανοίγω το στόμα μου – отварям устата си

Б-отварям си устата

T-ağızdan ağıza – от уста на уста

Г-από στόμα σε στόμα – от уста на уста

Б-от уста на уста

T-ağzına düşmek – падам в устата (на някого)

Г-να μην πέσεις στο στόμα του, της – да не паднеш в устата
му / ѝ

Б-да не му/ ѝ паднеш в устата

T-burnundan gelmek – излиза ми през носа

Г-μου βγαίνει από τη μύτη – излиза ми през носа

Б-излиза ми през носа

T-kulađina inanatak – не вярвам на ушите си

Г-δεν πιστεύω στ'αφτιά μου – не вярвам на ушите си

Б-не вярвам на ушите си

T-kulađina gelmek – стигна до ушите ми /подочух от някъде;
каза ми се от някого

Г-έφτασε στ'αφτιά μου – стигна до ушите ми

Б-стигна до ушите ми

Трудно може да се каже кой е езикът-източник, но със сигурност при съседни народи, контактуващи векове наред, межкултурното влияние е факт, както и влиянието върху психологическите нагласи на носителите на съответните езици. Проф. Детрез* в статията си „Погърчване и „поевропейчване” концентрира вниманието върху географското положение на Балканския полуостров между две големи култури – европейската и източната – и зависимостта на жителите на Балканите от две религиозни догми. Налага се да свикваме с констатацията на социолозите, че в съвременния свят почти няма чисти нации от гледна точка на езика и националната култура. Безспорно, „национален стереотип” като понятие и като термин ще остане в учебниците по социология с основните отличителни черти на определен национален характер.

Межкултурното влияние се забелязва и в общуването на носителите на различни матерни езици при отделни групи от граждани на една и съща държава. Сред мъдростите на говорещите гръцки език жители на Созопол можем да чуем почти буквален превод на българската поговорка „*Крушата не пада по-далече от дървото*” с малка лексикална промяна – без сравнителната степен на наречието „*То αχλάδι δεν πέφτει μακριά από την αχλαδιά*” (= Крушата не пада далече от дървото). В споменатия речник на Г. Бабиньотис намираме гръцката поговорка, в която има сходство с българската „*То μήλο κάτω από τη μηλιά θα πέσει*” (= Ябълката под ябълковото дърво ще падне). Според Шенол Яшар, бивш студент от специалност Балканистика на ПУ, съдържанието на поговорката в турски език „*Armut dibine düşer*”, букв. прев. „крушата пада на корените” (т.е. под дървото) съвпада напълно с българската поговорка „*Крушата не пада по-далече от дървото*”. Защо е налице предпочитание

* **Детрез:** www.bulgic.18.com.occidentalism.Detrez

към даден плод при носителите на различни матерни езици трудно можем да разгадаем.

Нека да оставим на психолингвистите да разгадаят тайната на тези малки семантични разлики и да се занимаем с цивилизационните характеристики на носителите на съвременния гръцки език, които е необходимо да изучаваме и познаваме като преподаватели и обучаващи се, за да бъдем улеснени в контактите с тях. Нашата цел е да се предизвика интересът на обучаемите към това национално богатство, съхранено в стереотипни изрази, към търсене на адекватни решения на комуникативни ситуации, при които буквалният превод не допринася за яснотата на изказа. Естествено, голяма част от фразеологизмите представляват част от културната традиция на всеки народ и тяхното познаване и осъзнаване е задължителен елемент от комуникативната компетентност и на изучаващите чужди езици и на преподаващите даден език. Това особено важи за изучаващите и преподаващите гръцки език, език с вековен континуитет и огромно фразеологическо богатство. Старите римляни са изградили своите граматика на базата на гръцките граматика и е логично да усвоят и една голяма част от езиковото богатство на старогръцкия език. Не можем да кажем по какъв път са навлезли в българския език – пряк или опосредстван най-често от латински през западните езици – някои крилати думи, тръгнали от гръцката древност, които и днес могат да се чуят от българи с богат речников запас.

В езика на българските медии от устата на публични личности в страната могат да се чуят изрази като „*Бой се от данайците, дори когато ти носят подаръци*”. (*Φοβού τους Δαναούς και δώρα φέροντας*, буквален превод: *Бой се / страхувай се от данайците и подаръци да носят*, при Батаклиев: *Боя се от данайците, дори когато носят дарове*), „Здрав дух в здраво тяло” (*Νους υγιής εν σώματι υγιεί*, буквален превод *Здрав ум в здраво тяло*), *deus ex machine* (*από μηχανής θεός*, при Батаклиев: *Бог от машина / deus ex machine* – за театрално представление, в което по чудо се разрешава конфликтът, по-сполучлив превод на български език *като по чудо*), „Златно сечение” (*χρυσή τομή* = златна среда) и др. (виж повече в Батаклиев 2013).

Когато говорим за национални стереотипи и то в съвременната епоха, гръците като нация се отличават сред останалите нации със

своите все още устойчиви национални характеристики. Една от тези характеристики е именно богатата фразеология, както това вече беше подчертано, и връзката на носителите на гръцкия език с нея. В своята книга Увод в гръцката фразеология (Εισαγωγή στην ελληνική φρασεολογία) Х. Симеонидис (2000, 52-57) подчертава основните черти на гръцките фразеологизми – тяхното историческо, културно и човешко измерение.

Историческото, културното и човешкото измерение са характеристики, които се преливат една в друга поради вековната традиция в развитието на гръцката култура с език, чиито континуитет може да се сравни само с този на китайския език. Средно грамотният грък, преминал през гръцката образователна система, занимавал се на различни етапи от своето образование със старогръцки, евангелски и новогръцки исторически и литературни текстове би се досетил за съдържанието на фразеологизми, свързани с митологията, историята и литературата на Гърция. Гръцките фразеологизми обаче са проблем и за най-опитните преводачи в преводаческите служби например на Европейския съюз. Те са свързани и със съвременното на съвременните гърци, притиснати от икономическата криза и представителите на кредиторите. Кризата извика от историята на древна Спарта израза „...θα μας πετάξουν στον Καιάδα” (букв. Ще ни хвърлят в Кеадас – пропаст, в която спартанците са хвърляли престъпниците, пленниците, предателите, недъгавите деца и възрастните немощни хора), който се свързва с непреклонността на кредиторите на Гърция да облекчат външния дълг на страната. Как бихме се справили с подобна реалия, която липсва в нашата история и традиция? Може би най-подходящото съответствие би било „*Ще ни хвърлят на кучетата (да ни изядат)*”. Изразът, който често се среща в дискусиите и партийните препирни в Гърция е „*Διαψευστήκαν οι Κασσάνδρες*” (опровергани бяха лошите пророчества – пророчици / или: опровергани бяха лошите прогнози), който ако се преведе буквално, би затруднил не малко слушатели и зрители, тъй като връзката с древността не е така устойчива, както е при съвременния грък, който не може да не е чел или слушал за Троянската война и пророчицата Касандра, дъщеря на царя на Троя Приам, пленница на Агамнеон и известна със своите лоши предсказания.

Лесно или трудно е обаче опознаването и осъзнаването на черти на даден национален стереотип, отразени във фразеологията. Не

случайно специалистите по превод причисляват фразеологичните единици към непреводимите елементи на чуждия език. Що се отнася до съвременния гръцки език, наследил огромна фразеологична съкровищница, съхранила, както няколкократно подчертаваме, изрази от древността през християнството и Византия, препятствията за преодоляване са многобройни. В някои случаи ни помага общата култура и прочетените в детските ни години старогръцки легенди и митове като например „*Το μῆλο της έριδος*” (=Ябълката на раздора) „*Δούρειος Ίππος*” (=Троянски кон). Съществуват обаче фразеологизми с препратки към не толкова познати литературни герои или участници в по-новата история на страната на изучавания език, за които се налага да се търсят аналогии в българските традиции или да се перифразират. Буквалния превод може да предизвика недоумение, неудобна ситуация или даже неразбиране на проблема – обект на разговора. Изразът „*Έγινε Λούης*” (буквален превод: Стана Луис) е свързан с името на атинянина Луис, победител на маратонското бягане по време на първите олимпийски игри в по-ново време през 1896 г. в Атина. Използва се за ситуации на бързо изчезване на даден човек, т.е. с бързината на Луис. Единственият метафоричен израз на български език като превод, който да подхожда на подобна ситуация е „Изчезна яко дим”.

Могат да се привеждат множество примери от гръцката фразеология от многобройните сборници с крилати изрази, сентенции от класически произведения, както и падежни изрази от книжовната традиция, които са неразбираеми за средно грамотния грък и които той научава в резултат на честотна употреба. Ако вземем израза „*κατά το δοκούν*” (=както му е удобно, както смята за добре, според неговото / нейното мнение), в който съставката *δοκούν* представлява архаизирана форма на причастие на сегашно време на глагола *δοκώ*, който в старогръцки е означавал „*мисля, смятам*”.

Изискват се много усилия, за да се разбере другият. Известна е борбеността на гърка и жаждата му за свобода, така естествена за всеки човек. На въпроса ми „Как си?” често чувам следните отговори: „*Εδώ στον αγώνα είμαι*” (=Тук съм в борбата / боря се). „*Εδώ στις επάλξεις είμαι*” (=Тук съм на предните редици / на бойниците). „*Το παλεύω*” (=Боря се, т.е. за оцеляване). „*Φυλάμε Θερμπύλες*” (=Пазим Термопилите). Можем ли да вникнем обаче в израза „*Δε φυλάμε Θερμπύλες, δημιουργούμε νέες Θερμπύλες*” (Не пазим Тер-

мопилите, създаваме нови Термопили, т.е. борим се с нови трудности)?

Много са характерните черти във всеки национален стереотип. Достатъчно е само да споменем връзката на гърка с морето, което присъства в негово ежедневие, бидейки или не на крайбрежието, свързвайки го с минали преживявания или бъдещи планове, изпълващи неговото мислене и езиково пространство. За нас преподавателите няма друг избор освен усилие за ежедневен контакт със страната на изучавания език, с неговите носители, културата и техния начин на живот. Да се опитаме да преведем характерните черти на носителите на изучавания език на достъпен за обучаемите учебен материал.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Анастасиади-Симеониди, Ефтимю 2006:** Α. Αναστασιάδη – Συμεωνίδη, Α. Ευθυμίου. *Η ελληνική ως ξένη γλώσσα: από τις λέξεις στα κείμενα*. Αθήνα, 2006.
2. **Атанасова 1973:** Т. Атанасова и др. *Английско-български речник*. Ред. М. Минков. София, 1973.
3. **Бабиньотис 1998:** Γ. Μπαμπινιώτης. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα, 1998.
4. **Батаклиев 2013:** Г. Батаклиев. *Латински и гръцки крилати думи*. София, 2013.
5. **Данова 1995:** Н. Данова. *Представата за „другия“*. – В: Н. Данова и др. *Представата за „другия“ на Балканите*. Редакционна колегия: Н. Данова, В. Димова, М. Калицин. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 1995, с. 5–9.
6. **Калдиева-Захариева 2005:** Ст. Калдиева-Захариева, *Проблеми на съпоставителното изследване на българската и румънската фразеология*. София, 2005.
7. **Кошкова 2008:** М. Кошкова. *Етноцентризмът като мярка на ценностна система в паремиялогията, фразеологията и лексиката*. – В: *Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография*. Под ред. на Ст. Калдиева-Захариева, Л. Крумова-Цветкова. София, 2008, с. 46–52.
8. **Ничева 1974:** К. Ничева и др. *Фразеологичен речник на българския език*. София, 1974.
9. **Симеондис 2000:** Χ. Συμεωνίδης, *Εισαγωγή στην ελληνική φρασεολογία*. Θεσσαλονίκη, 2000.